

Het leven van Muireadhach Albanach Ó Dálaigh: *Scel 7 arrumainte 7 stair*

Lauran Toorians

Tadhg Ó Cléirigh (O'Clery) werd rond (of kort voor) 1575 geboren in Kinbarron aan de kust van Donegal Bay.¹ Zijn familie leverde traditioneel de historici voor de familie Úa Domnaill (O'Donnell) en ook Tadhg bestudeerde de Ierse geschiedenis en literatuur. Nadat hij deze studies had voltooid en toen hij al bekendheid had verworven als geleerde, trad hij als lekenbroeder toe tot de Franciscanen. Hij deed dit in het in 1607 gestichte Colláiste San Antoine (St Anthoniuscollege) in Leuven.² Daarmee verbond hij zich aan een belangrijk centrum van Ierse geleerdheid dat sindsdien onverbreekelijk met zijn naam is verbonden. Als franciscaner broeder kreeg hij de naam Micheál en wij kennen hem dan ook vooral als Michaél Ó Cléirigh (Michael O'Clery).³

In 1626 keerde Ó Cléirigh terug naar Donegal waar hij materiaal verzamelde en kopieerde voor de *Acta Sanctorum veteris et maioris Scotiae seu Hiberniae*. Dit werk was gepland en opgestart door Aedh Mac an Bháird (Hugh Ward) en werd voortgezet door John (Mac) Colgan. Beiden waren verbonden aan het Coláiste San Antoine en waren theologieprofessor in Leuven. Na enige tijd verzamelde Ó Cléirigh drie medewerkers om zich heen om zijn werkzaamheden als historicus te kunnen voortzetten. Dit waren zijn familielid Cú-cóigcriche (Cucogry) Ó Cléirigh en twee ordebroeders Ferfeasa Ó Máil-Chonaire en Cú-cóigcriche Ó Duibhgennáin. Hun eerste werk bestond uit het verzamelen en compileren van lijsten en genealogieën van koningen en heiligen: *Réimh Ríoghraide na hÉireann agus Seanchas na Naomh* ('De opeenvolging van de koningen en de genealogieën van de heiligen van Ierland'). Daarna bezorgden zij een nieuwe editie van het *Leabhar Gabhála* ('Het boek van de invasies (van Ierland)') en als derde en meest omvangrijke werk begonnen zij eind januari 1632 met hun verzameling en compilatie van oudere annalen ('jaarboeken') uit Ierland. Dit werk werd afgesloten op 10 augustus 1636 en kreeg de titel *Annála Ríoghachta Éireann* ('Annalen van het koninkrijk Ierland'). Wij kennen dit werk

¹ Dit artikel verscheen eerder in het Duits als 'Das Leben von Muireadhach Albanach Ó Dálaigh: *Scel 7 arrumainte 7 stair*' in Helmut Birkhan (ed.), *Kelten-Einfälle an der Donau. Akten des Vierten Symposiums deutschsprachiger Keltologinnen und Keltologen (Linz/Donau, 17.-21. Juli 2005)*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philisophisch-Historische Klasse, Denkschriften, 345. Band (Wenen 2007) 573-582. Inhoudelijke toevoegingen of wijzigingen zijn in deze Nederlandstalige versie achterwege gelaten. De titel werd geïnspireerd door Brian Ó Cuív, 'Literary creation and Irish historical tradition', *Proceedings of the British Academy* 49 (1963) 238: '(...) a random item in one of the Irish manuscripts in Oxford, the fifteenth-century Rawlinson B.512, in which the difference between *scél*, *arrumainte*, and *stair* is noted. *Scél*, it says, is not the truth, but is something like the truth; *arrumainte* tells of things which could happen even though they did not happen; *stair*, however, reveals things which really did happen.' Met verwijzing naar *Éigse* 11 (1964/'66) 18. (Het teken '7' is een gangbare afkorting voor het Ierse *agus* 'en'.)

² Op 21 september 1606 gaf Filips III, koning van Spanje, aan Flaithrí Ó Maoil Chonaire (Florence Conry) toestemming om in Leuven dit Franciskanerklooster te stichten. De eerste Ierse monniken wamen in mei 1607 uit Salamanca naar Leuven.

³ Sylvester Ó Brien (ed.), *Measgra i gCuimhne Mhichíl Uí Chléirigh. Miscellany of historical and linguistic studies in honour of Brother Michael Ó Cléirigh, O.F.M. chief of the Four Masters, 1643-1943* (Dublin 1944); Brendan Jennings, *Michael Ó Cléirigh, Chief of the Four Masters, and his associates* (Dublin 1936). Over het Coláiste San Antoine bestaat tamelijk veel literatuur. Ik maakte hier gebruik van het artikel van Pierre Swiggers, 'Ters en Ieren in Leuven: het Coláiste San Antoine'.

echter beter onder de titel *The Annals of the Four Masters* ofwel de ‘Annalen van de Vier Meesters’.⁴

Het werk aan de Annalen van de Vier Meesters gebeurde onder het mecenaat van Fearghal Ó Gadhra (Feral O’Gara) van Cúil Abhainn (Coolavin, Co. Sligo) en het werd uitgevoerd in het Franciscaner convent in Bun Drobhaisi (Bundrowse) in Donegal. Een jaar later, in 1637, keerde Micheál Ó Cléirigh naar Leuven terug, waar hij onder meer nog een Iers glossarium publiceerde: *Foclóir nó Sanasán nua* (1643). Dit laatste was het enige van zijn vele werken dat nog tijdens zijn leven in druk verscheen. Ó Cléirigh overleed in 1643 en werd in Leuven begraven in de kapel van het Coláiste San Antoine.

De Annalen van de Vier Meesters omvatten de geschiedenis van Ierland vanaf het begin tot in het jaar 1636 en in dit reusachtige werk zijn niet alleen vroegere kloosterannalen verwerkt, maar ook allerlei ander historische bronnen. De Meesters haalden informatie uit genealogische teksten, inclusief genealogische gedichten, en gebruikten ook andersoortig materiaal dat hen ter beschikking stond. Een goed voorbeeld van anekdotisch materiaal dat door de Meesters werd opgenomen, is te vinden onder het jaar 1213.⁵ Hier geven de Vier Meesters een ongewoon lange uiteenzetting waarvan de inmiddels eveneens klassieke vertaling in het Engels als volgt luidt:⁶

Finn O’Brollaghan, steward of O’Donnell (Donnell More) went to Connaught to collect O’Donnell’s tribute. He first went to Carbury of Drumcliff, where, with his attendants, he visited the house of the poet Murray O’Daly of Lissadill; and, being a plebeian representative of a hero, he began to wrangle with the poet very much (although his lord had given him no instruction to do so). The poet, being enraged at his conduct, seized a very sharp axe, and dealt him a blow which killed him at the spot, and then, to avoid O’Donnell, he fled into Clanrickard. When O’Donnell received intelligence of this, he collected a large body of his forces, and pursued him to Derrydonnell in Clanrickard, – a place which was named from him because he encamped there for a night; – and he proceeded to plunder and burn the country, until at last Mac William submitted to him, having previously sent Murray to seek for refuge in Thomond. O’Donnell pursued him, and proceeded to plunder and ravage that country also, until Donough Cairbreach O’Brien sent Murray away to the people of Limerick. O’Donnell followed him to the gate of Limerick, and, pitching his camp at Monydonnell (which is named from him), laid siege to that town; upon which the people of Limerick, at O’Donnell’s command, expelled Murray, who found no asylum anywhere, but was sent from hand to hand, until he arrived in Dublin.

O’Donnell returned home on this occasion, having first traversed and completed the visitation of all Connaught. He mustered another army without

⁴ Met een Engelse vertaling in zeven banden uitgegeven door John O’Donovan, *Annals of the Kingdom of Ireland, by the Four Masters*. Digitaal is deze editie te raadplegen in het Corpus of Electronic Texts van de Universiteit van Cork (www.ucc.ie).

⁵ Deze kwalificatie ook bij Katharine Simms, *From Kings to Warlords. The changing political structure of Gaelic Ireland in the later Middle Ages* (Woodbridge 1987) 3: ‘Some non-contemporary material has been inserted, as for instance in the Annals of the Four Masters under the years 1213 and 1258 (...).’

⁶ O’Donovan, *Annals of the Kingdom of Ireland III*, 179-181. O’Donovans vertaling; zie de appendix bij dit artikel voor de originele Ierse tekst.

much delay in the same year, and, marching to Dublin, compelled the people of Dublin to banish Murray into Scotland; and here he remained until he composed three poems in praise of O'Donnell, imploring peace and forgiveness from him. The third of these poems is the one beginning 'Oh! Donnell, kind hand for [granting] peace,' &c. He obtained peace for his panegyrics, and O'Donnell afterwards received him into his friendship, and gave him lands and possessions, as was pleasing to him.

Hoofdpersoon in dit verhaal is de dichter Muireadhach 'Albanach' Ó Dálaigh, lid van een bekende 'bardische' familie uit Ierland. Van verschillende dichters van deze 'muintir Dhálaigh' kennen we de namen en zijn ook gedichten overgeleverd. Zo kennen we bijvoorbeeld Muireadhachs tijdgenoot (en naaste familielid) Donnchadh Mór Ó Dálaigh (overleden in 1244), en ook Gofraidh Fionn Ó Dálaigh (overl. 1387).⁷

Dat Muireadhach Ó Dálaigh daadwerkelijk naar Schotland is gereisd – zoals ook zijn bijnaam Albanach ('de Schotse') suggereert – en daar gedurende langere tijd als 'bard' heeft gewerkt, wordt algemeen geaccepteerd. Zijn naam verschijnt onder andere als Muireadhach Albanach Ó Dálaigh in het verzamelhandschrift dat bekend staat als het 'Book of the Dean of Lismore'. In datzelfde handschrift vinden we ook de kortere omschrijving Muireadhach Albanach, 'de Schotse Muireadhach'. In een van zijn gedichten verwijst hij bovendien naar zichzelf met de woorden: 'Muireadhach Albanach is mijn naam' (*Muireadhach Albanach mh'ainm*).⁸

Desalniettemin roept het mooie verhaal van de Vier Meesters veel vragen op die ook in het verleden al vaker werden gesteld, maar waarvoor we nog steeds geen heldere en afdoende antwoorden hebben. Voor de grote lijn is het van belang te bedenken dat onze kennis van de biografieën van deze bardische dichters hoe dan ook uiterst gering is. Vaak kennen we van hen niet meer dan enkele gedichten en het weinige dat we uit deze gedichten zelf over de dichters aan de weet kunnen komen. Strikt genomen is dat geen geschiedschrijving. De overige informatie is vaak niet veel meer dan een sterfdatum in een kloosterannaal.

Geheel in tegenstelling tot de situatie in Ierland zijn families van erfelijke 'barden' in Schotland zeldzaam. Er zijn in heel Schotland eigenlijk maar drie van dergelijke families bekend en dat zijn de Mac Eóghain, de Ó Muirgheasáin en de Mac Mhuirich (ook MacVurich geschreven).⁹ Het waren deze laatste, de Mac Mhuirich, die hun afstamming herleiden tot Muireadhach Albanach Ó Dálaigh en het zal ook deze verwantschap zijn die ertoe heeft geleid dat we in het Schotse 'Book of the Dean of Lismore' niet minder dan 27 gedichten vinden van de hand van in totaal zeven verschillende dichters van de Ierse familie Ó Dálaigh.¹⁰ Als Mac Mhuirich Mór ('de grote Mac Mhuirich') leeft Muireadhach Ó Dálaigh ook voort in de mondelinge

⁷ Donnchadh Mór geldt algemeen als de grootste Ierse dichter over religieuze thema's. Een (onvolledige) uitgave van zijn werk werd bezorgd door Lambert McKenna in *Dán Dé. The poems of Donnchadh Mór ó Dálaigh, and the religious poems in the Duanaire of the Yellow Book of Lecan* (Dublin 1922) en in *Dioghluim dána* (Dublin 1938). Biografische informatie over Gofraidh Fionn geeft Ann Dooley, 'The poetic self-fashioning of Gofraidh Fionn Ó Dálaigh'.

⁸ Osborn Bergin, *Irish Bardic Poetry. Texts and translations, together with an introductory lecture* (Dublin 1984) nr 24, regel 6a.

⁹ Wilson McLeod, *Divided Gaels. Gaelic cultural identities in Scotland and Ireland c.1200-c.1650* (Oxford 2004) 70. Een goede introductie biedt ook Derick Thomson, *An Introduction to Gaelic Poetry* (London 1974) Hoofdstuk 1: 'The Bardic Poets'.

¹⁰ McLeod, *Divided Gaels*, 97. Over de Mac Mhuirich publiceerde Derick S. Thomson meerdere artikelen waarvoor ik verwijs naar de bibliografie achteraan dit artikel.

traditie van Schotland, vooral in South Uist waar hij in volksverhalen optreedt als een magische held.¹¹

Of deze verwantschap tussen beide dichtersfamilies daadwerkelijk een historisch feit is, is niet zeker. Vooral Brian Ó Cuív heeft zich daarover kritisch uitgelaten, zonder overigens tot een eenduidige conclusie te komen.¹² Hij beschouwde de genealogie van de Mac Mhuirich in Schotland als ‘onvoldoende bewijs’ omdat zij tegenstrijdige gegevens bevat en omdat de Ierse genealogieën voor Muireadhach helemaal geen nakomelingen opgeven.¹³ Daartegen kan worden ingebracht dat deze Ierse en Schotse genealogieën nooit volledig eenduidig zijn. Juist vanwege de representatieve functie die zij vervulden, konden deze genealogieën in de loop van de tijd veranderingen ondergaan. Dit geven kan dus niet zonder meer worden gebruikt om deze bron te diskwalificeren. En dat de Ierse genealogen van Muireadhach geen nakomelingen kenden, kan eenvoudigweg komen doordat die nakomelingen in Ierland onbekend – of in elk geval van geen belang – waren, simpelweg omdat deze mannen in Schotland verbleven.

Van veel meer gewicht is een chronologisch probleem in de annalistische aantekening van de Vier Meesters onder het jaar 1213. Toen Muireadhach Ó Dálaigh moest vluchten vanwege het ombrengen van Fionn Ó Brolcháin, de meier (*maor*) van Domhnall Mór Ó Domhnaill in Connacht, zou hij – zo zeggen de Vier Meesters – onderdak hebben gevonden in Derrydonnell in Clanrickard, waar ‘MacWilliam’ hem enige tijd bescherming bood.¹⁴ Met deze MacWilliam kan niemand anders zijn bedoeld dan Richard de Burgo (de Burgh, Burke), maar het staat vast dat deze Richard de Burgo in 1213 nog helemaal geen heerschappij uitoefende in het naar hem genoemde gebied Clanrickard in Connacht en dat hij op dat moment ook nog helemaal niet in staat was om bescherming te bieden aan een gezochte moordenaar. Ook de suggestie dat hij, Richard de Burgo, in 1213 invloed had in Thomond, Limerick of Dublin is, zoals Ó Cuív al opmerkte, ondenkbaar.

Deze chronologische ongerijmdheid is belangrijk en moet leiden tot de conclusie dat dit verhaal onwaar en onhistorisch is. Brian Ó Cuív en anderen na hem hebben deze conclusie echter nooit ten volle geaccepteerd. Wel heerst er twijfel. Er zijn immers goede redenen om aan te nemen dat deze anekdote pas (lang) na de beschreven gebeurtenissen tot stand is gekomen en dat dit mede gebeurde op basis van gedichten die kunnen worden toegeschreven aan Muireadhach Ó Dálaigh. Toch hebben de literatuurhistorici steeds de mogelijkheid open gehouden dat in elk geval het moordverhaal en de daarop volgende vlucht naar Schotland op feiten berust. Deze tweeslachtige opstelling (het verhaal moet op chronologische gronden onwaar zijn, maar misschien vertelt het toch de waarheid) heerst nog steeds en vertroebelt onze toch al geringe kennis over het leven van Muireadhach.

Het gedicht met de beginregel ‘A Dhomhnaill, deadhlam fá shíodh’ (Oh, Domhnall, een mooie hand om vrede [te schenken]) dat de Vier Meesters nadrukkelijk noemen,

¹¹ William Gillies, ‘Alexander Carmichael and Clann Muirich’; Barbara Hillers, ‘Poet or magician: Mac Mhuirich Mór in oral tradition’.

¹² Brian Ó Cuív, ‘Literary creation’ 258-262; Idem, ‘Eachtra Mhuireadhaigh Í Dhálaigh’. Een samenvatting geeft Gillies, ‘Alexander Carmichael and Clann Muirich’, 48.

¹³ Een genealogische lijst is te vinden op p. 275 in het *Highland Society Report on Ossian*. Het is de genealogie van Lachlan MacMuirich die ook is gedrukt William J. Watson, *Rosg Gaidhlig. Specimens of Gaelic Prose* (Inverness 1915) 139-141). Een oudere lijst bevindt zich in de MacNicol Mss. in de National Library of Scotland in Edinburgh. Zie over de Mac Mhuirich genealogie ook Gillies, ‘Alexander Carmichael and Clann Muirich’, 41-42 en 44.

¹⁴ Over Fionn Ó Brolcháin en diens positie ook Simms, *From Kings to Warlords*, 83-84.

is ons bekend. Het is overgeleverd in het verzamelhandschrift Rawlinson B 514 dat wordt bewaard in de Bodleian Library in Oxford en hoewel er nog steeds geen goede editie van bestaat, is de tekst al in 1911 afgedrukt door E.C. Quiggin.¹⁵ Op grond van de erin genoemde namen dateerde Ó Cuív dit gedicht tussen 1210 en 1240.¹⁶ De twee andere gedichten waarnaar de Vier Meesters verwijzen, kennen we niet met zekerheid, al kunnen we vermoeden dat in elk geval het tweede gedicht van Muireadhach in hetzelfde handschrift Rawlinson B 514 (en ook afgedrukt door Quiggin) er één van is. Het begint met de woorden ‘Cian ó d’ibheas digh ndearmaid’ (Lang is het sinds ik de drank der vergetelheid dronk).¹⁷ Onduidelijk is waarom Quiggin in zijn transcriptie deze beide gedichten heeft verwisseld. In het handschrift zijn zij na elkaar afgeschreven en is ‘A Dhomhnaill, deadhlam fá shíodh’ het tweede gedicht, niet het eerste van de twee. We kunnen vermoeden dat we met deze twee gedichten uit de groep van drie waarnaar de Vier Meesters verwijzen de nummers twee en drie voor ons hebben.

Het is in het gedicht ‘Cian ó d’ibheas digh ndearmaid’ dat Muireadhach zegt dat hij gedurende vijftien jaar niet meer in Ierland is geweest: *Cóig bliadhna déag is dóigh liom / damh i n-iongnais na hÉireann* (6ab: Vijftien jaar, het kwelt mij, een gezelschap buitengesloten uit Ierland).¹⁸ Quiggin verbindt deze mededeling met Muireadhachs reis als kruisvaarder – waarover zo meteen meer – maar deze interpretatie vond geen navolging.¹⁹ Belangrijk is dat op deze zelfde mededeling ook het gangbare *floruit* voor Muireadhach is gebaseerd: ‘fl. c. 1180- c. 1228’ (1213 + 15 = 1228).²⁰

Voor het ontbrekende eerste gedicht uit het drietal waarnaar de Vier Meesters verwijzen heb ik een suggestie. Om die aannemelijk te kunnen maken, moeten we echter eerst de tekst van de Vier Meesters nog eens goed bekijken. Ik geloof namelijk dat hier de Engelse vertaling (door O’Donovan) ruimte laat voor een andere interpretatie. In plaats van ‘and here he remained until he composed three poems in praise of O’Donnell, imploring peace and forgiveness from him’ geloof ik dat het beter is te lezen: ‘and here he remained until he composed three poems in praise, imploring peace and forgiveness from O’Donnell’.²¹ Het verschil is niet groot, maar ik meen hieruit te mogen afleiden dat mogelijk het eerste gedicht niet aan Ó Domhnaill was gericht, hoewel het er wel als doel had de verbroken vrede met hem te herstellen.²²

¹⁵ E.C. Quiggin, ‘Prolegomena to the study of the later Irish bards, 1200-1500’. De tekst in Appendix A.I (pp. 130-132), de verdere inhoudsopgave van dit handschrift in Appendix B.I (133-138). De strofen 5, 8-9, 11-12 en 24 zijn uitgegeven in Ó Cuív, ‘Eachtra Mhuireadhaigh’, 61. Aodh de Blácam, *Gaelic Literature Surveyed* (Dublin 1929) 109, zegt over dit handschrift Rawlinson B 514: ‘[it] may be called the Book of the O’Donnells’. Het manuscript opent met de oudste overgeleverde tekst van Manus O’Donnells (Maghnas Úa Domhnaill) ‘Betha Colaim Cille’ (Leven van Colum Cille, 1532) en wordt gedateerd rond het midden van de zestiende eeuw. Facsimile: <http://image.ox.uk/show?collection=bodleian&manuscript=msrawlb514>.

¹⁶ Ó Cuív, ‘Eachtra Mhuireadhaigh’, 61.

¹⁷ Quiggin, ‘Prolegomena’, Appendix A.II (132-133).

¹⁸ Deze strofe ook in Ó Cuív, ‘Eachtra Mhuireadhaigh’, 68.

¹⁹ Quiggin, ‘Prolegomena’, 124 noot 6.

²⁰ Ó Cuív, ‘Eachtra Mhuireadhaigh’, 68, met ‘1231’ als tweede mogelijkheid op grond van de Annalen van Ulster die ook een verwijzing naar Muireadhach Ó Dálaigh bevatten.

²¹ Iers: *7 bai annsaidhe co ndearna teóra drechta adhmolta do chuingidh siodha, 7 maithme nanacail ar Úa nDomhnaill*.

²² In de discussie na de lezing in Linz waarvan dit artikel de uitgeschreven neerslag is, wees Prof. Pádraig Ó Riain erop dat deze alternatieve vertaling weliswaar mogelijk is, maar dat daarmee de betekenis niet wezenlijk verandert. Naar zijn mening moeten er dan ook drie gedichten voor Ó

Wanneer we deze veronderstelling aannemen, dan moet het ontbrekende derde – of in de opsomming van de Vier Meesters misschien eerste – gedicht wel het goed bekende ‘Créd agaibh aoidhigh a gcéin’ (Hoe komt het dat u gasten van ver weg hebt?) zijn.²³ In een veelgeciteerde strofe verklaart Muireadhach daarin waarom hij Ierland moest verlaten:²⁴

10. *Beag ar bhfala risin bhfear,
bachlach do bheith dom cháineadh,
mé do mharbhadh an mhoghadh –
a Dhé, an adhbhar anfholadh?*

(Gering is onze onenigheid wegens deze man. / Dat een kinkel mij beledigde / en dat ik de dienstman ombracht – / ach God, is dat een grond voor vijandschap?)

Katherine Simms heeft dit gedicht onder voorbehoud gedateerd in 1213, het jaar waaronder we de optekening vinden in de Annalen van de Vier Meesters.²⁵ Haar voorbehoud houdt in dat dit gedicht ‘may well be a literary reconstruction rather than a contemporary ode’.²⁶ In het gedicht richt Muireadhach zich tot de jonge Richard de Burgo (6b, 9b, 16b *a mheic Uilliam*; 18a *A Riocaird óig*). Hijzelf is ‘van ver’ (1a *a gcéin*) gekomen met een groep (2a *An choinnimhsi*) waarvan hij de leraar is (4a *Meisi a maighistir múinte*), dus met een groep bardische studenten.²⁷ Hij vreest Domhnall (van Derry en Drumcliff) (9a *Domhnall Doire is Droma Cliabh*), want hij bracht een bediende van Domhnall om het leven, en daarom zoekt hij nu de bescherming van de ‘Saksische’ (wij zouden zeggen: Anglo-Normandische) buitenlander in de persoon van Richard de Burgo. De dichter zegt: ‘Ik lever mij over aan uw genade en in de genade van de buitenlanders / en van allen die staal dragen’ (12ab *Mé ar h’eineach ’s ar eineach nGall, / ’s gach aon iomarchas iarann*).

Muireadhach beschrijft Richard de Burgo als een ‘jongeling van buitenlandse schoonheid, Iers en toch buitenlands, een goedgebouwd, hooggeboren kind’ (1b-d *a ghiolla gusan ngailsgéimh, / a dhream ghaidhealta ghallda, / naoidheante sheang shaorchlannda*). Richards vader William is overleden (18b *nach mair Uilliam t’athair*) en hij is het hoofd van de familie (16a *Tusa ceann do chinidh féin*; 18c *do ghiall Clann Uilliam uile*) en heer van Leinster (6c *a fhlaith Laighean*).

Dit alles wordt begrijpelijk wanneer we aannemen dat Muireadhach dit gedicht maakte voor het moment waarop de jonge Richard de Burgo volwassen werd en zijn functie als hoofd van de familie daadwerkelijk op zich nam. Wanneer dat precies gebeurde, weten we niet, maar we mogen aannemen dat dit rond het jaar 1213 moet

Domhnall zijn geweest. Natuurlijk is daarmee niet uitgesloten dat er in dezelfde context nog een vierde gedicht is geweest dat ons niet is overgeleverd. Het gedicht dat ik hier verder bespreek is in dat geval dan niet het ‘eerste’ in de beschrijving van de Vier Meesters, maar een door hen niet genoemd ‘vierde’ gedicht.

²³ Bergin, *Irish Bardic Poetry*, nr. 20. Het gedicht (29 Strofen) is overgeleverd in twee handschriften: Royal Irish Academy 23 D 14 (p. 124) en Book of the Dean of Lismore (p. 20; gedrukt in E.C. Quiggin, *Poems from the Book of the Dean of Lismore* (Cambridge 1937) 24-25).

²⁴ Bergin vertaalt: ‘Trifling is our difference with the man: that a churl was abusing me and that I killed the serf – O God! is this a ground for enmity?’

²⁵ Katharine Simms, ‘Bards and barons: the Anglo-Irish aristocracy and the native culture’, 178-180.

²⁶ Ibidem, 179, met verwijzing naar Ó Cuív, ‘Eachtra Mhuireadhaigh’, en afsluitend met de mededeling (p. 180): ‘If this poem is indeed a pastiche, its author was remarkably well informed.’

²⁷ Over de betekenis van ‘maighistir múinte’ ook Katharine Simms, ‘Literacy and the Irish bards’, 248.

zijn geweest. Met een verwijzing naar Orpen, *Ireland under the Normans*, geeft Simms hiervoor het jaar 1214.²⁸

Richard de Burgo was de zoon van William Fitzaldelm de Burgo en van een dochter van Domhnall Mór Ó Briain.²⁹ Het jaar van zijn geboorte is onbekend, maar aangenomen wordt dat dit rond 1200 moet zijn geweest, of misschien iets eerder.³⁰ Zijn vader William de Burgo overleed al in de zomer van 1205, of in elk geval vóór april 1206. Op 13 september 1215 verleende koning John van Engeland hem in een oorkonde alle rechten die zijn vader eerder in Connacht had bezeten. Deze rechten bestonden evenwel uitsluitend *de jure*, want op dezelfde dag werd ook aan Cathal Crobhdherg Ó Conchobhair (Ó Connor) een zelfde oorkonde verleend waarin deze werd bevestigd als koning in Connacht en als leenman van koning John van Engeland. Voor de latere geschiedenis van het noordwesten van Ierland was dit een belangrijk moment, voor ons maakt het enerzijds duidelijk dat Richard de Burgo in 1215 nog helemaal geen feitelijke macht had in Connacht (dat veranderde pas na de dood van Cathal O'Connor in 1224) en anderzijds dat hij nu oud genoeg was om in de rechten van zijn vader te worden bevestigd. Er bestaat een oorkonde uit augustus 1220 waarin Richard de Burgo wordt bevestigd in het grondbezit van zijn vader dat in 1206 op grond van Richards minderjarigheid nog aan de kroon was toegefallen. Of dat betekent dat pas toen een einde kwam aan zijn minderjarigheid, valt te betwijfelen. Hoe fictief zij ook was, de schenking in 1215 zal niet aan een minderjarige zijn gedaan en waarschijnlijk hebben in 1220 andere zaken een rol gespeeld.³¹ Dat Richard de Burgo binnen zijn familie in 1213 volwassen werd verklaard, behoort daarmee zeker tot de mogelijkheden.³²

Domhnall Mór Ó Domhnaill, de andere hoofdpersoon in het verhaal van de Vier Meesters, had tussen 1207 of 1208 en zijn dood in 1241 de feitelijke macht in Donegal (Tír Conaill, Tyrconnell). Zijn familie werd echter pas na zijn dood werkelijk van historisch belang als de tegenstrever van de familie O'Neill in dit deel van Ierland.

²⁸ Ibidem, 180, met verwijzing naar Goddard H. Orpen, *Ireland under the Normans 1169-1333*, dl 2, 148.

²⁹ Voor de historische data gebruikte ik diverse bronnen. De belangrijkste zijn: Art Cosgrove (ed.), *A New History of Ireland II: Medieval Ireland 1169-1534* (Oxford 1987); Edmund Curtis, *A History of Mediaeval Ireland from 1110 to 1513* (London 1923); Michael Dolley, *Anglo-Norman Ireland, c.1100-1318* (Dublin 1972); A.J. Otway-Ruthven, *A History of Medieval Ireland* (London 1968); en Simms, *From Kings to Warlords*.

³⁰ Ó Cuív, Ó Cuív, 'Eachtra Mhuireadhaigh', 58, vermoed 'rond 1193' als geboortejaar, maar dat is beslist te vroeg.

³¹ Deze 'alternatieve' chronologie bij Mark Hennessy, 'Manorial organisation in early thirteenth-century Tipperary', *Irish Geography* 29 (1996) 119, met verwijzing naar H.S. Sweetman (ed.), *Calendar of Documents relating to Ireland. Vol. 1: 1171-1251* (London 1875) nr 954. Dit artikel van Hennessy is digitaal te raadplegen via www.ucd.ie/gsi/pdf/29-2/manors.pdf (gecontroleerd op 20 juli 2010).

³² Er bestaat een gedicht van Muireadhach Ó Dálaigh voor Cathal Crobhdherg Ó Conchobhair dat door Bergin werd gedateerd tussen 1213 en 1224 (*Irish Bardic Poetry*, nr. 20) en dat uitvoerig is besproken door Michelle O'Riordan, *The Gaelic Mind and the Collapse of the Gaelic World* (Cork 1990) 37-43. Ik ben van mening dat deze datering te laat is. Rond 1210 was Cathal Crobhdherg zwaar ziek en al geen jongeman meer (Simms, *From Kings to Warlords*, 52). Hij was koning van Connacht vanaf 1198 en het is waarschijnlijker dat Muireadhach zijn gedicht al rond die tijd schreef. Het jaar 1198 laat zich ook verder op een zinvolle manier inpassen in de hier gepresenteerde biografie van Muireadhach. O'Riordan heeft de datering van het gedicht door Bergin niet geproblematiseerd. Dit laat onverlet dat zij een belangrijk boek schreef. Graag wil ik dan ook op deze plaats mijn dank uitspreken aan Dr. Cairtriona Ó Dóchartaigh die mij (in Linz) op dit boek wees.

Op grond van deze overwegingen ben ik van mening dat Katherine Simms gelijk had toen zij vermoedde dat we dit gedicht ‘Créd agaibh aoidhigh a gcéin’ in (of toch tenminste rond) 1213 moeten dateren. Ik neem ook aan dat dit gedicht daadwerkelijk een creatie is van Muireadhach Ó Dálaigh, en dat moet wel betekenen dat zijn vlucht naar Schotland eerder heeft plaatsgevonden en niet in het jaar 1213, zoals algemeen wordt aangenomen op basis van de Annalen van de Vier Meesters. Op basis van zijn eigen woorden over een vijftienjarig ballingschap moet Muireadhach dan dus rond 1198 Ierland hebben verlaten. Waarschijnlijk hebben de Vier Meesters hun verhaal over Muireadhach Ó Dálaigh gebaseerd op een mondelinge traditie waarbij zij verder alleen enkele van zijn gedichten kenden. Zij hebben dan de hierboven in zijn geheel geciteerde anekdote in hun annalenverzameling onder het jaar 1213 geplaatst omdat het gedicht voor Richard de Burgo zich in (of in elk geval rond) dat jaar laat dateren.

Met deze conclusie wordt ook een tweede probleem in de schimmige biografie van Muireadhach Ó Dálaigh opgelost. We hebben namelijk ook twee gedichten die Muireadhach schreef voor twee leden van de familie van *mormhaer* van (de) Lennox (‘the Earls of Lennox’), het gebied ten zuiden en zuidwesten van het Schotse Loch Lomond met Balloch (Dumbartonshire) als centrum. In de gangbare biografie van Muireadhach hebben we ook hier een probleem met de chronologie. Het eerste van deze twee gedichten, ‘Saor do leannán, Leamhain’ (Nobel [is] je geliefde, Leven) werd geschreven voor Alún mac Muireadhaigh, de eerste Earl of Lennox.³³ Het probleem is dat deze Alún mac Muireadhaigh rond 1200 al is overleden. In de gangbare chronologie moet dit dus betekenen dat Muireadhach Ó Dálaigh dit gedicht maakte voordat zijn ballingschap (vlucht) hem naar Schotland voerde.³⁴ Om dit probleem op te lossen, wordt aangenomen dat Muireadhach al eerder een reis naar Schotland had gemaakt. Natuurlijk is dat niet volledig uitgesloten, maar waarschijnlijk is het zeker niet.

In mijn chronologie bestaat dit probleem niet en kunnen we eenvoudigweg aannemen dat Muireadhach Ó Dálaigh ergens tussen 1195 en 1200 naar Schotland moest vluchten en daar onderdak vond aan het hof van Alún mac Muireadhaigh, de eerste Earl of Lennox. Voor deze gastheer maakte hij het sterk genealogisch georiënteerde gedicht ‘Saor do leannán, Leamhain’ waarin hij de dynastie van Alún verbindt met Conall Corc van Cashel.³⁵ Voor Alúns neef (oomzegger) Amhlaoibh mac Alúin, de derde Earl of Lennox kennen we ook een gedicht van Muireadhach Ó

³³ Tekst en vertaling in Lambert McKenna, *Aithdhioghluim dána. A miscellany of Irish bardic poetry, historical and religious, including the historical poems of the duanaire in the Yellow Book of Lecan* (Dublin 1939-1940) nr 42. Een nieuwe vertaling met belangrijk commentaar in Thomas Owen Clancy (ed.), *The Triumph Tree. Scotland's earliest poetry AD 550-1350* (Edinburgh 1998) 258-259 (de vertalingen van Muireadhachs gedichten in deze bloemlezing zijn van Clancy zelf).

³⁴ McLeod, *Divided Gaels*, 86 en 223. Als jaar van overlijden van Alún mac Muireadhaigh wordt ook 1199 genoemd; zie bijvoorbeeld John L. Roberts, *Lost Kingdoms. Celtic Scotland and the Middle Ages* (Edinburgh 1997) 56, en ook de Lennox Genealogie op internet: www.stirnet.com/HTML/genie/british/ll/lenox1.htm (deze link werkte niet meer op 20 juli 2010; www.stimet.com is een betaalsite geworden). Niet gezien heb ik William Fraser, *The Lennox*. 2 dln (Edinburgh 1874).

³⁵ Een probleem zou kunnen zijn dat dit gedicht zich laat lezen alsof het werd geschreven voor een jonge man. We weten echter niet wanneer Alún mac Muireadhaigh werd geboren en hoe oud hij rond 1200 kan zijn geweest. Al in de achtste eeuw geloofden de Ierse genealogen in een verbinding tussen de Éoganacht Locha Léin uit de buurt van Kilarney (Co. Kerry) enerzijds en de familie in Schotland die stamde van Onuist (Óengus rí Alban). Meer hierover is te vinden in het verhaal over het ‘Exile of Corc son of Lughaidh’ in het Book of Leinster (twaalfde eeuw). Zie daarover Katherine Forsyth, ‘Evidence of a lost Pictish source in the *Historia Regum Anglorum* of Symeon of Durham’, 27-28 (en ook Francis John Byrne, *Irish Kings and High-Kings* (London 1973) 193-194).

Dálaigh (waarin ook aan Corc van Cashel wordt herinnerd): ‘Mairg thréigios inn, a Amhlaoibh’ (Wee hem die ons in de steek laat, Amhlaoibh).³⁶ Deze twee gedichten zijn de vroegste bardische gedichten voor een Schotse ontvanger die we kennen. We kunnen dan ook vermoeden dat Muireadhach Ó Dálaigh tijdens zijn ballingschap als bard werkte voor de Earls of Lennox en dat hij mogelijk ook nog andere, niet overgeleverde (of nog niet geïdentificeerde) gedichten voor deze opdrachtgevers heeft gemaakt.

Helaas hebben we over deze Earls of Lennox slechts weinig historische bronnen en kennen we voor hen ook geen betrouwbare levensdata. Alún mac Alúin, de tweede Earl of Lennox, verschijnt in oorkonden uit de periode van 1208 tot 1214 en het is daarmee mogelijk dat hij in 1214 is gestorven en door zijn zoon Amhlaoibh werd opgevolgd.³⁷ Wanneer we deze krappe chronologie accepteren, dan is het mogelijk dat het gedicht ‘Mairg thréigios inn, a Amhlaoibh’ ontstond bij de installatie van Amhlaoibh als heer van Lennox (mogelijk nog niet meteen ook als Earl). Amhlaoibh is de stamvader van de Dumbartonshire *clan* MacAulay en was heer over het gebied rond Gareloch (westelijk van Loch Lomond). In het gedicht beklagt Muireadhach zich erover dat Amhlaoibh hem verwaarloost en niet genoeg ‘betaalt’ voor zijn gedichten, en hij dreigt ermee naar Ierland te vertrekken. In mijn chronologie moet het dan zo zijn dat hij dat rond deze tijd ook daadwerkelijk heeft gedaan.

Met deze interpretatie heb ik zagezegd de gangbare chronologie voor Muireadhach Ó Dálaigh en diens werken ‘op zijn kop gezet’. Al ergens rond 1197 heeft hij Fionn Ó Brolcháin – over wie we helaas verder niets weten – gedood en is hij naar Schotland vertrokken. Daar werkte hij voor Alún mac Muireadhaigh en voor Alún mac Alúin, Earls of Lennox. Met de zoon van die laatste, Amhlaoibh mac Alúin, werd hij het echter niet eens, waarna hij naar Ierland terugkeerde. Daar, in Ierland, probeerde hij rond 1213 en waarschijnlijk met steun van de jonge Richard de Burgo om na een vijftienjarige ballingschap vrede te sluiten met Domhnall Mór Ó Domhnaill.

Waarschijnlijk kwam deze vrede niet – of in elk geval niet meteen – tot stand, want we weten dat Muireadhach Ó Dálaigh daarna ook nog als pelgrim en kruisvaarder naar het Heilige Land is gereisd. Bovendien lijkt hij, zoals we al zagen, uitsluitend nakomelingen te hebben in Schotland, wat erop kan wijzen dat zijn verblijf in Ierland niet lang heeft geduurd.

Ook over zijn pelgrimage heeft Muireadhach gedicht. Het ontbreekt hier aan de ruimte daar diep op in te gaan, maar het is belangrijk dat Muireadhach beschrijft hoe hij laat in de herfst vanaf de Griekse kust scheep ging naar Damietta (Damjut, oostelijk in de Nijldelta). Daaruit kunnen we eenduidig concluderen dat deze overtocht plaatsvond in de late herfst of de vroege winter van 1220, want Damietta werd – na een zeer lange belegering – op 5 november 1219 door de kruisvaarders in de vijfde Kruistocht ingenomen en moest op 30 august 1221 alweer worden opgegeven.³⁸

³⁶ Brian Ó Cuív, ‘A poem attributed to Muireadhach Ó Dálaigh’. Vertaling in Clancy, *The Triumph Tree*, 260-262. Over deze twee gedichten ook Mícheál B. Ó Mainnín, “‘The same in origin and in blood’”: Bardic windows on the relationship between Irish and Scottish Gaels, c. 1200-1650’, 8-10.

³⁷ Ó Cuív, ‘A poem attributed’, 92-93, vat de genealogische gegevens samen.

³⁸ Clancy, *The Triumph Tree*, 266-268 (vertaling), dateert ‘autumn-winter 1218’, maar dat is niet mogelijk. Damietta werd toen belegerd, maar was nog niet ingenomen en daarmee nauwelijks een bestemming voor pelgrims zoals Muireadhach en zijn reisgezellen. Het is wel mogelijk dat Muireadhach al in 1219 in Damietta aankwam, maar omdat hij wel melding maakt van het slechte weer in de herfst, maar niet van de belegering en de (spectaculaire) inname van de stad, lijkt mij dat niet

In het gedicht ‘An foltsa dhuit, a Dhé Athar’ (Dit haar voor jou, O God de Vader’) beschrijft Muireadhach Ó Dálaigh hoe hij een tonsuur ontving en het is waarschijnlijk dat hij daarmee een soort lagere wijding ontving voordat hij als pelgrim op reis ging.³⁹ Vier jaar (9a *ceithre bliadhna*), zegt hij in dit gedicht, waren deze haren op zijn hoofd geweest, terwijl hij in Ierland was (2b *i gcríoch Éirionn*), en nu boet hij daarmee voor zijn ‘gedichten vol bedrog (valsheid)’ (9d *díol na mbréagrann bhfallsa*). De vijfde kruistocht werd in april 1213 door paus Innocentius III geproclameerd, maar kwam pas daadwerkelijk op gang in de zomer van 1217 toen Andreas II van Hongarije en Casimir, de hertog van Pommeren, in Palestina voet aan land zetten.⁴⁰ De hoofdstrijdmacht arriveerde pas vanaf april 1218 en richtte zich eind mei van dat jaar tegen Damietta. We mogen dan ook aannemen dat Muireadhach Ó Dálaigh rond 1214 een gelofte aflegde om als pelgrim (of als kruisvaarder) naar het Heilige Land te gaan en dat hij pas vier jaar later (dus rond 1218) daadwerkelijk op reis is gegaan. Dat laat zeker genoeg tijd voor een kleine groep pelgrims uit Ierland om in de nazomer van 1220 het oostelijke Middellandse Zeegebied te bereiken en naar Damietta te zeilen. Of Muireadhach het kruis opnam vanwege de onenigheid die hij in Ierland had, of dat uitsluitend religieuze motieven een rol speelden, is niet zeker. Zijn tonsuurgedicht suggereert echter wel dat het ging om een boetedoening voor zijn mislukte pogingen om in 1213 vrede te sluiten met Domhnall Mór Ó Domhnaill.

Nog iemand wiens naam wordt genoemd door de Vier Meesters en die ook voorkomt in een gedicht van Muiradhach Ó Dálaigh, is Donnchadh Cairbreach Ó Briain. In het gedicht ‘Tomhais cia mise, a Mhurchaidh’ (Raad eens, wie ik ben, Murchadh) richt Muireadhach zich tot Murchadh na n-Each Ó Briain en hierin is ook sprake van bescherming en mogelijk ook geschenken die Muireadhach had ontvangen van Donnchadh Cairbreach (8ab, zijn naam ook in 29b).⁴¹ De dichter zegt: ‘Donnchadh Cairbreach en Clann Tail / geven mij bescherming en ondersteuning’ (8ab *Donnchadh Cairbreach is Clann Táil / do-ní ar dtarmann ’s ar dtóghháil*). Het staat vast dat dit gedicht pas ontstond nadat Muireadhach naar het Heilige Land was geweest en misschien kunnen we dit beschouwen als een laatste poging om in Ierland te kunnen blijven. Tekenend is dat Muireadhach op de thuisreis van zijn pelgrimage uitsluitend schreef over zijn verlangen naar Ierland, niet naar Schotland, en nu is hij – pelgrim en dichter (7a *Falmair agus fear dána*) – opnieuw naar Ierland teruggekeerd. Toch kon hij daar klaarblijkelijk niet blijven.

Het gedicht eindigt met een strofe die bestaat uit zes regels (terwijl vier regels normaal is) en die misschien later is toegevoegd. Anderzijds pleit de herhaling van het eerste woord van het gedicht aan het slot ervoor dat het gedicht zo ‘compleet’ is en bovendien ontbreekt deze strofe in geen enkel van de bekende handschriften:

29. *Ceadhaigh dhamhsa dul dom thír,
a Dhonnchaidh Chairbrigh chneismhín,*

waarschijnlijk. Zie ook Jonathan Riley-Smith, *The Crusades. A short history* (New Haven & London 1987) 145-149.

³⁹ McKenna, *Aithdhiogluim dána*, nr 43; nieuwe vertaling in Clancy, *The Triumph Tree*, 265-266. Voor de wijding en voor het feit dat pelgrims en kruisvaarders onder het kerkelijk recht vielen, zie bijvoorbeeld ook Riley-Smith, *The Crusades*, 7. Dit betekende overigens niet dat zij ook als clericus golden.

⁴⁰ Riley-Smith, *The Crusades*, 141-145. Innocentius III overleed op 16 juli 1216 en de kruistocht vond plaats onder zijn opvolger paus Honorius III.

⁴¹ Bergin, *Irish Bardic Poetry*, nr. 24; nieuwe vertaling in Clancy, *The Triumph Tree*, 271-274.

*i nAlbain bhfeadhaigh bhféraigh
bhfleadaigh n-ardaigh n-oiléinigh,
mo ruaig i nÉirinn tar mháis,
ní huaid téighim, is tomhais.*

(Laat mij naar mijn eigen land gaan, / Donnchadh Cairbreach [met je] zachte huid, / in Schotland, met [zijn] wouden en weiden, / festiviteiten, hoogten en eilanden. / Ik zal naar Ierland terugkeren, / *jou* verlaat ik niet; raad eens.⁴²)

Ik meen dat we hieruit kunnen concluderen dat Muireadhach Ó Dálaigh aan het eind van zijn leven – dat beslist een bewogen leven vol verre reizen is geweest – naar Schotland is teruggekeerd en dat hij daar zijn ‘thuis’ vond. Dat mag dan in een welbewuste ballingschap zijn geweest, en overgoten met heimwee naar Ierland, maar uiteindelijk was hij ‘Albanach’, of hij het nu leuk vond of niet.

Appendix

Annals of the Kingdom of Ireland, by the Four Masters, ed. John O’Donovan, Band III, 178-180 (*sub anno* 1213):

Fiond Ua Brolcháin maor Í Dhomhnaill (.i. Domhnall Mór) do dhol i Cconachtaibh do chuingidh chíosa Í Dhomhnaill. Asseadh do choidh cettus co Cairpre Droma Cliabh. Ro thadhaill shidhe cona chaoimhthectoibh do thigh an fhilidh Muireadhaigh Leasa an Doill Ua Dálaigh, 7 ro ghabh for miochostadh mór friss an bhfilidh ar ba haitheach somh a hucht treóin (gion gur bo hé a thiccearna ro chomhairleicc do). Ro lonnagheadh an fear dána fris, 7 ron gabh biail mbithgéir ina laimh co ttaratt beim ndó go ffarcaibh marbh gan anmain. Teitt feisin iarsin ar iomghabhail Uí Dhomhnaill hi Ccloinn Riocaird. Iar na fhios sin dUa Domhnaill do ronadh léirthionol slóigh lais ina deadhaidh, 7 ni ro airis co rainicc Doire Í Dhomhnaill i Ccloinn Riocaird, conadh uadh ro ghabh ainmniucchadh, ar a bheith adhaidh longpoint ann. Ro ghabh for creachloscadh an tíre gur bho riarach Mac Uilliam dó fó dheóidh, 7 co ro dhiochuir Muireadhach dia chomairge i Tuadhmhumhain. Do thaed Ua Dhomhnaill ina dhiúidh, 7 geibhidh for indradh, 7 orccain na criche íshin coros athcuir Donnchadh Cairbreach Ua Briain Muireadhach uadha i nucht muintire Luimnigh. Ro lean Ua Domhnaill é co dorus Luimnigh, 7 baí i fforbaissi 7 hi bhfoslongport ag Móin Uí Dhomhnaill conadh uadh ainmnighthear. Ro dhiocuirsíot lucht Luimnigh Muireadhach uadhaibh for forchongra Ui Dhomhnaillco nach ffuair a imdhídean acht a thairbhirt ó láimh do láimh go riacht Ath Cliath Duibhlinne.

Soais Ó Domhnaill don chur sin iar sireadh, 7 iar ccor cuarta Connacht uile go hiomlan. Do ronadh Sloichceadh ele lais doridhise gan iomfhuireach gan fhosucchadh is in mbliadhain cétna bheos go hAthcliath gur ba heiccean do lucht Atha Cliath Muireadhach do chor uadhaibh go hAlbain, 7 bai annsaidhe co ndearna teóra drechta adhmolta do chuingidh siodha, 7 maithme nanacail ar Úa nDomhnaill, 7 ba hé an treas

⁴² McLeod, *Divided Gaels*, 88, vat *dom tír* hier op als ‘to my country’ in de betekenis van ‘het land waarin ik thuis ben’, maar het valt ook niet uit te sluiten dat Muireadhach in Schotland een eigen stuk land in bezit had en dat *tír* (‘land’) hier deze meer algemeen betekenis heeft. Grondbezit was iets waar barden vaker mee werden beloond door de vorst waarvoor zij werkten.

dán dibh sidhe, ‘A Dhomhnaill deadhlamh fo sith, 7c.’ Do radadh sith dósomh ar a adhmoltaibh, 7 gabhaidh Ó Domhnaill ina mhuintearas é iaromh, 7 do rad forba, 7 fearann do feib ro ba data lais.

Literatuur

Annals of the Kingdom of Ireland, by the Four Masters, ed. John O’Donovan, second edition, 7 dln. Dublin 1856.

Bergin, Osborn, *The Irish Bardic Tradition. Texts and translations, together with an introductory lecture*. With a foreword by D.A. Binchy, compiled and edited by David Greene & Fergus Kelly. Dublin 1984.

de Blácam, Aodh, *Gaelic Literature Surveyed*. With additional chapter by Eoghan Ó Hanluain. Dublin 1973 (oorspronkelijk 1929).

Byrne, Francis John, *Irish Kings and High-Kings*. London 1973.

Clancy, Thomas Owen, (ed.), *The Triumph Tree. Scotland’s earliest poetry AD 550-1350*. Edinburgh 1998.

Cosgrove, Art, (ed.), *A New History of Ireland II: Medieval Ireland 1169-1534*. Oxford 1987.

Curtis, Edmund, *A History of Mediaeval Ireland from 1110 to 1513*. London 1923.

Dolley, Michael, *Anglo-Norman Ireland, c.1100-1318*. Gill History of Ireland 3. Dublin 1972.

Dooley, Ann, ‘The poetic self-fashioning of Gofraidh Fionn Ó Dálaigh’ in Michael Richter & Jean-Michel Picard (eds), *Ogma. Essays in Celtic Studies in honour of Próinséas Ní Chatháin* (Dublin 2002) 211-223.

Forsyth, Katherine, with an appendix by John T. Koch, ‘Evidence of a lost Pictish source in the *Historia Regum Anglorum* of Symeon of Durham’ in Simon Taylor (ed.), *Kings, Clerics and Chronicles in Scotland 500-1297. Essays in honour of Marjorie Ogilvie Anderson on the occasion of her ninetieth birthday* (Dublin 2000) 19-34.

Gillies, William, ‘Alexander Carmichael and Clann Mhuirich’, *Scottish Gaelic Studies* 20 (2000) 1-66.

Hennessy, Mark, ‘Manorial organisation in early thirteenth-century Tipperary’, *Irish Geography* 29 (1996) 116-125.

Hillers, Barbara, ‘Poet or magician: Mac Mhuirich Mór in oral tradition’ in Joseph Falaky Nagy & Leslie Ellen Jones (eds), *Heroic Poets and Poetic Heroes in Celtic*

Tradition. A Festschrift for Patrick K. Ford. CSANA Yearboek 3-4 (Dublin 2005) 141-157.

Jennings, Brendan, *Michael Ó Cléirigh, Chief of the Four Masters, and his associates.* Dublin 1936. [In zijn geheel herdrukt in Nollaig Ó Muráille (ed.), *Mícheál Ó Cléirigh, His Associates and St Anthony's College, Louvain.* Dublin 2008.]

McKenna S.J., Lambert, *Dán Dé. The poems of Donnchadh Mór Ó Dálaigh, and the religious poems in the Duanaire of the Yellow Book of Lecan.* Dublin [1922].

McKenna S.J., Lambert, *Dioghluim dána.* [Dublin] 1938.

McKenna S.J., Lambert, *Aithdhioghluim dána. A miscellany of Irish bardic poetry, historical and religious, including the historical poems of the duanaire in the Yellow Book of Lecan.* Edited with translation, introduction notes and glossary. (Irish Texts Society, Vols. 37 & 40) Volume 1: Introduction and texts. Dublin 1939; Volume 2: Translation, notes, vocabulary, etc. Dublin 1940.

McLeod Wilson, *Divided Gaels. Gaelic cultural identities in Scotland and Ireland c.1200-c.1650.* Oxford 2004.

Ó Brien, Sylvester, (ed.), *Measgra i gCuimhne Mhichíl Uí Chléirigh. Miscellany of historical and linguistic studies in honour of Brother Michael Ó Cléirigh, O.F.M. chief of the Four Masters, 1643-1943.* Dublin 1944.

Ó Cuív, Brian, 'Eachtra Mhuireadhaigh Í Dhálaigh', *Studia Hibernica* 1 (1961) 56-69.

Ó Cuív, Brian, 'Literary creation and Irish historical tradition' (Sir John Rhÿs memorial lecture. British Academy, 1963), *Proceedings of the British Academy* 44 (1963) 233-262.

Ó Cuív, Brian, 'A poem attributed to Muireadhach Ó Dálaigh' in James Carney & David Greene (eds), *Celtic studies; Essays in memory of Angus Matheson 1912-1962* (London 1968) 92-98.

Ó Mainnín, Mícheál B., "'The same in origin and blood": Bardic windows on the relationship between Irish and Scottish Gaels, c. 1200-1650', *Cambrian Medieval Celtic Studies* 38 (Winter 1999) 1-51.

O'Riordan, Michelle, *The Gaelic Mind and the Collapse of the Gaelic World.* Cork 1990.

Orpen, Goddard H., *Ireland under the Normans 1169-1333.* 4 Bde. Oxford 1911-1920 (Herdrukt in één band: Dublin 2005).

Otway-Ruthven, A.J., *A History of Medieval Ireland.* London 1968.

Quiggin, E.C., 'Prolegomena to the study of the later Irish bards, 1200-1500', *Proceedings of the British Academy* 5 (1911) 89-143.

Quiggin, E.C., (ed. by J. Fraser), *Poems from the Book of the Dean of Lismore, with a catalogue of the book and indexes*. Cambridge 1937.

Riley-Smith, Jonathan, *The Crusades. A short history*. New Haven & London 1987.

Roberts, John L., *Lost Kingdoms. Celtic Scotland and the Middle Ages*. Edinburgh 1997.

Simms, Katharine, *From Kings to Warlords. The changing political structure of Gaelic Ireland in the later Middle Ages*. Studies in Celtic History 7. Woodbridge 1987.

Simms, Katharine, 'Bards and barons: the Anglo-Irish aristocracy and the native culture' in Robert Bartlett & Angus MacKay (eds), *Medieval Frontier Societies* (Oxford 1989) 177-197.

Simms, Katharine, 'Literacy and the Irish bards' in Huw Pryce (ed.), *Literacy in Medieval Celtic Societies*. Cambridge Studies in Medieval Literature 33 (Cambridge 1998) 238-258.

Swiggers, Pierre, 'Iers en Ieren in Leuven: het Coláiste San Antoine' in Laurant Toorians (ed.), *Kelten en de Nederlanden van prehistorie tot heden*. Orbis Linguarum 1 (Leuven 1998) 169-193.

Thomson, Derick S., 'The MacMhuirich bardic family', *Transactions of the Gaelic Society of Inverness* 43 (1960-1963. Inverness 1966) 276-304.

Thomson, Derick S., 'The Harlaw Brosnachadh: an early fifteenth-century literary curio' in James Carney & David Greene (eds), *Celtic studies; Essays in memory of Angus Matheson 1912-1962* (London 1968) 147-169.

Thomson, Derick S., 'Three seventeenth century bardic poets: Niall Mór, Cathal and Niall MacMhuirich' in Adam J. Aitken, Matthew P. McDiarmid & Derick S. Thomson (eds), *Bards and Makars. Scottish language and literature: medieval and renaissance* (Glasgow 1977) 221-246.

Thomson, Derick, *An Introduction to Gaelic Poetry*. London 1974.

Thomson, Derick S., 'Niall Mór MacMhuirich', *Transactions of the Gaelic Society of Inverness* 49 (1974-1976. Inverness 1974) 9-25.

Thomson, Derick, 'The seventeenth-century crucible of Scottish Gaelic poetry', *Studia Celtica* 26/27 (1991/'92) 155-162.

Watson, William J., (ed.), *Rosg Gàidhlig; specimens of Gaelic prose*. Inverness 1915.